

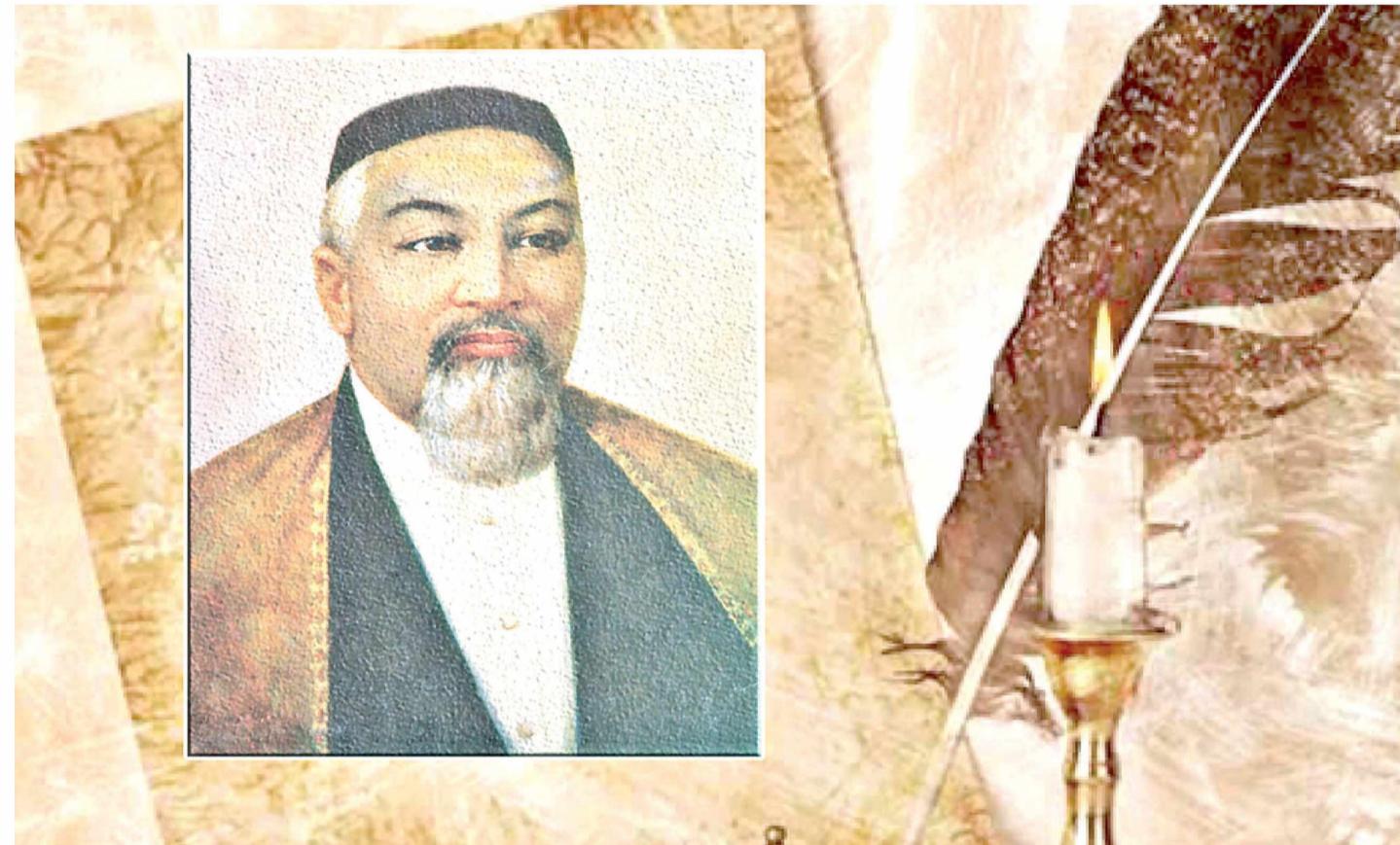
175 ЖЫЛ

Абай Құнанбайұлының мерейтойы

Әл-Фараби, ибн-Сина, И.Кант, Л.Толстой, М.Әуезов секілді озық ойлыданаларының бәрі де өз заманында әсіресе адам болу мен адамгершілікті айрықша дәріптеумен болған. Осы адамгершілік жайы Абай мұрасының да өзегі мен мәні болып табылады.

Абай жырлаған адамгершілік ілімі пайда болып туған топырағы мен өзін тапқан иесінің түрғысынан алғанда қазақтық, ұлттық итілік болғанымен, айтар ақиқаты мен қолданбалы сипаты жағынан адамзаттық, әлемдік мән-мазмұнға ие. Абай шығармаларындағы жаңаңықты да мән-манызы аса зор осы бір ізгі ілім ұлттымыздың тәрбиесі мен мемлекетіміздің идеологиясына тікеп, нықтап негіз етіп алынар болса, іргелі де озық елдердің қатарына қосылуымыз жеделдей түсіп өрі жемісті болар еді. Әл-Фараби армандаған куатты да құтты, қайрымды қала қиял күйінде қалмай, өмір шындығына айналар еді. Адамзат өмірі мен тұрмысының ең мағыналы да мәнді, қасиетті де киелі бійігі – «малда да бар жан мен тән, ақыл мен сезім (ар-ұят, әділет, сую) болмаса» деп Абай жазғандай, таным мен қайрымдылық десек, осы бір адам даналығының алғы сапында әдетте Аристотель, Әл-Фараби секілді хакім, дана, ойшыл тұлғалар тұрады. Ал ақындарды қебіне қарапайым қауым мен ғалым, ойшылдардың аралығындағы «ауыл-аймақтан» көреміз. Адамдық мәртебесі мен дәрежесін біектеу саналатын осы ойшылдар мен даналардың деңгейі мен олар жеткен терең танымға ақындардың да біршама жақындал, тіпті тоғысып, түйіспөт қалатын кездері болады. Абай – сондай ойшылдық пен терең танымның биғіне жеткен хакім ақын. Абайдың Толық адам ілімі – адамгершілік танымы аясындағы аса елеулі ақыл-ой табысы. Адамгершілік жайының ақын шығармаларында біршама басым жағдайда жырланатыны оның немере інісі Кәкітай Ысқақұлы мен абайтану ғылымының неғізін салушы М.Әуезов және өзге де көзі-каратық кісілер тарапынан айтылып, жазылып жүретін. Әйтсе де адам болу мен адамгершілік жайын Абайдың белгілі бір қалыпта салып, тиісті жүйесін тауып, оны өзіндік ілім мен танымға айналдыра жырлағанын абайтанушы ғалым М.Мырзахметұлы өткен ғасырдың сексенінші жылдарынан бері айқынрай, терендей танытып келеді. М.Әуезов ақын жайлы өз зерттеулерінде «нравственная личность» деп атап, басын бастап тәбесін көрсетіп кеткен іргелі танымды Абайдың өзі қолданған сөзі «толық адам» атауымен жан-жақты таратып таныту ізденісі – М.Мырзахметұлының ғылымдағы ұлken ерлігі деп білеміз. Абай өмірі мен мұрасынан туындағы барып М.Әуезов айқындалғаның сегіз түрлі проблеманың бірі де бірегейі – Абайдың Шығысқа қатысы туралы мәселе болатын. Бұл мәселенің мән-жайы М.Әуезов тарапынан 1934 жылы ерекше құлышыныспен қарастырыла бастаса да, заманың жағдайы мен кезен саясаты осы бір ігі істін өрістеп кетуіне мүмкіндік берmedі, кайта қасақана кедергі жасады. М.Мырзахметұлы – М.Әуезов армандал, ой-өресі жеткенше жазып, әйтсе де таратып айта алмай кеткен Абайдың Шығысы мен өзіндік адамгершілік ілімін соңғы 40-50 жыл көлемінде жемісті де табысты зерттеген аса көрнекті ғалым. М.Мырзахметұлының ғылыми айналымға ендірген Толық адам ілімі арқылы Абай адамзаттық ақиқатты айта алған санауды санлаптардың қатарында танылып жүр. М.Жұмабаевтың ақынды – хакім Абай деп атауының сыры мен шындығы осылайша айқындалып белгілі бола бастаған жайы бар. Абай адамзат баласы үшін ең өзекті мәселе – адамгершілік жайын өзіндік төл ілімге айналдырып жырлады және адам баласының ақылы жетіп айта алуы мүмкін деген ең түпкі іргелі де абсолютті ақиқатты айта алды. Барша гуманитарлық ғылым салалары адамгершілік жайын бұған дейін де ізденіс нысаны етіп келген, сейтсе де оларда Абайдағыдай адамзаттық әрі ақиқат мән-мазмұн ілімдік түрғыдан жүйелі танылмаган. Тіпті философтар да Абай шығармаларындағы Алла, адам, адамгершілік, таным жайын анық өзінің ақиқат мәнімен жеткізе алмай жүр. Адам баласы тәні ауырып мазасызданса, дереу барып дәрігерге көрінеді, ал жаны, ділі дерптеніп, ақыл-ойы, жан-жүрекі құншілдік, арсыздық, қиянатшылдықпен кірленіп, кеселденіп жатса, ол өзін дерптімін, науқастын деп әсте ойлай бермейді. Тәні кеселденіп ауырған адам көбіне өз

Толық адам танымы

болса, қоғам мен мемлекетіміздің шын мәніндегі қайырымды қалыпқа көшүі кешеуілдеп киындаі түспек. Біздіңше, балабақшаны да назардан тыс қалдырмай, мектептен бастап жоғары оқу орындарында жас үрпакқа тек қана білім, ғылым мәліметін берумен шектелмей, олардың ойы мен бойында ең әуелі «адам» деген ардақты да асыл болмысты тәрбиелеуді басты бағдарда ұсташа кәжет болады, өйткені бүгінгі бала мен шәкірт те, ертеңгі азамат пен маман да – бәрі де мәлімет пен нұсқаудың құлышы, қабілет пен дағдының ғана иесі болып қалмай, өзіндік ой-көзқарасы мен ұстанымы, дүниетанымы мен адамшылық болмысы бар зор саналы азаматта болмағы керек. Абай қалыптастырылған Толық адам ілімімен қаруланған әрбір ар-ұятты, әділетті, иманды адам ғана өз кәсібі мен қызметі арқылы ел ігілігін артырар ақылды да білімді, мықты маман бола алады. Сонда ғана қоғамдағы түрлі әділетсіздік пен арсыздық, күллі жамандық атаулы азайып, әлсіреп, жойылуға бет алады. Тіпті түрлі қызымет бабындағылардың Толық адам іліміне негізделген ереже мен қалыпқа сүйеніп жұмыс жасауы да жөн болады. Бұл – шындаған келгенде мемлекет мұддесі мен қоғам иігілігін ойлаудан туған асыл арман. Қалай болғанда да, кәсібін ғана менгерген «орындаушы» маманнан гөрі ең әуелі адамшылығын ойлап жетілу жолында жүретін адам әлдекайда артық, асыл болмақ. Абайдың әркез қайталап көп айтатын жан құмары – тән құмарындағы табанының бүрі жоқ ұстамсыз, «арсыз», ашқарақ емес, керісінше тіршілік иелерінің ең асылы ретіндегі біздерді «көрсем, білсем, үйренсем» дегізіп, қашанда АДАМ болуға жетелеумен жүретін кірпияз да нәзік, айрықша асыл әрекет. Тіршілік иелерінің ішінде тек адам ғана жаны мен тәнінің қос құмарын қатар алғып жүреді, ал айуанда адамдағылай жан құмары жоқ, олар тек «ішсем, жесем, ұйықтасам» дейтін тән құмарымен ғана тіршілік етеді. Осындағы іргелі ұғымдарды тәптиштеп танытатын Абайды ақын ғана емес, сонымен бірге ғылыми таным мен асыл ақиқатты өлең арқылы жеткізуіш ойшыл хакім деп те тану орынды болады. Ақын армандаған толық адам – тәні, дені сау, ақыл-ойы жетік, әділет, ракым, мейірім мол жан болуға тиіс. Кайрат арқылы танылған

жайын дәріптеуге ерекше көніл.

Малда да бар жсан ме

*Ақыл, сезім болмаса.
Тіршіліктың несі сән,*

Тереңге бет қоймаса

Абай айтатын «малда да бар жан мен
ән» – айуан секілді өйткөн тірі жүріп
түнелтуді танытады, ал адам «тіршілігінң
әні» мен мәні, қызығы мен куанышы –
геренге бет қойып танитын ақылы мен
ар-ұят, әділет, сую секілді сезімдері, яғни
әзі мен барша әлемді танып-біліп, ар-
аят, әділет жолымен жүріп АДАМ болу.
Абайдың Толық адам ілімі дәл осы Алла
холы – адам болу мен адамгершілікті
куйелі де желілі түрде насиҳаттап таныта-
ды. Біздер Алланың рухынан үлес, ұшқын
болып жеткен ақыл-ойымыз берізгі бол-
мысымыз жолында жүрумен ғана адам
болып калатынымызды үмітпауға тиіспіз.
Абайдың Толық адам танымы – кісі
айткен күнде аты мен затына сай қасиетті,
ададірлі болады деген ой-толғаныстан
туған. Толық адам ілімі – адам жараты-
нысы мен болмысының түгелдігі мен
толықтығын және адамгершілік жағынан
жетіле түскен кемелділігін танытады.
Іғни адамның жаратылысы мен болмы-
сы – қайраты (тәні), ақыл-ойы мен жүргегі
жаны, қайрымдылығы) түгел болғанда
ана толық әрі кемел саналады.

Ақыл, қайрат, жүректі бирсең ұста,
Сонда толық боласың елден бөлек.

Жеке-жеке біреудың жарыттайтының
Жолда жоқ жарымстың «жасақсы» демек
...Біреуінің күні жоқ біреуінсіз,
Егер күндең күндең күндең күндең

Фылым сол үшөүінің жәсөнін білмек.
Адам баласының өз болмысына
сай адам бола бастауы әүелі ақыль
мен қайратты арқылы жүзеге асады да
жүректен бастау алатын ізгі қасиеттерімен
жетіліп, кемелдене түседі, толық адамға
айналады.

*Қайрат пен ақыл жол табар
Қашқанға да құганға.
Әділет, шапқат кімде бар,
Сол жасасар тұганға.*

Әділет пен шапқат – жүректен шығатын әрі жүрекке қатысты ізгі қасиеттер Негізі, адамшылық, адамгершілік болмыс «малда да бар жан мен тән» сипаттың дағы қайраттан (тән, дене) бөлек ақыл мен жүрекке қатысты танымдық, қайрымдылық қасиеттер арқылы қалыптастып толысады, кемеліне келеді. Абай ойы өзіне дейінгі ұлымдар айтқан атап, ақиқатпен ғажап үндесіп жатады. Бұрынғы, соңғы ойшылдардың айтуында, адамның өз жаратылышы мен болмысына сай кемелденуі еki бағытта жүзеге асады. Әл-Фараби оның алғашқысын дاناалық пен таным, ал екіншісін ізгілік пен қайрымдылық деп атайды да, кіслік кемелдікті жанның жетілуі түрінде бынайша танытады: «... дene жan үshіn өmіr сүredі, ал жan міnsіz жetіlgendіk үshіn, яғni қайрымдылық болып тaбылатын бақыт үshіn өmіr сүredі, демек жan данаалық пен қайрымдылық үshіn өmіr сүredі». Әл-Фарабидің осы ойы – оның өзінен кейінгі ізбасарларының көбіне бағыт-бағдар берер құбылнама іспепті болды. Ғұлама ойын Абайдың да ұстанғанын көреміз. Әл-Фараби туйнап мен Абай ойы бір-бірінен алшак кетпейді. Қайта екеуі де ортақ ақиқатты өздерінша танытады. Әл-Фараби сөзіндегі «дене» «даналық», «қайрымдылық», «жетілу» ұғымдарынан – Абай жырлаған «қайрат», «акыл», «жүрек», «толық боласын», қасиет, әрекеттері арқылы жетіле келіп толық адамға айналуды ұққандай бола мыйз.

Толық адам ілімі – Абайдың өзіне дейінгі адамгершілік іліміне сүйеніп тапқан, өзі жырлап, өзі негіздел жасаған төл танымы. Абай іліміндегі адам болмысның қатысты ең іргелі, абсолютті ақиқат айтылған. Өмір мен ғылымның әр-әр саласында ақиқатқа жетпеген, ақиқатқа айнала қоймаған шикі пайымдаулар мен шала шындықтар жетерлік. Абай іліміндегі дін мен сопылық, философия мен ғылымның мәлімет, қағидалары кешенді түрде түргел қамтылып көрініс тапқан. Бәрінің де «илегені бір терінің пұшпағы» екені айқындалған. Абайдағы Толық адам ілімі ең әуелі қайратты көмекші, жәрдемші етумен жан құмары, ақыл арқылы жетіле беруді танытады. Адамгершілік жайы Абайда Толық адам ілімі арқылы құбылыс сипатында көрініп, пәні бүгінге дейін өтіліп келеді. Осы бастама руханиятқа басымдық беріп жүрген жаңашыл ректорымыз Д.Қожамжарованың байыпты шешімімен ОҚМУ қабырғасында да жалғастық тауып, 2018 жылдың қыркүйек айынан бастап университеттегі барлық мамандықтың студенттері «Абайтану» сабағы арқылы ақын Абайдың ойшылдық, хакімдік болмыссымен танысып, ақиқат пен адамгершіліктің өнегесін менгеруде. Абай дүниетанымы мен оның өзіндік Толық адам ілімін танып білу, сөйтіп оны ел иігілігіне айналдыру – қазақ руханияты мен ғылымының кезек күттірмейтін зор міндеті. Осы міндеттің орындалуымен қоғамдағы адамгершілік келбеті көркейіп, мемлекеттіміздің де мәртебесі арта туспек.

Абайдағы жұяуанмәртлікті өткел етіп, ең түпкі мәні – маҳабbat пен әділет, ізгілік пен сүюге, яғни жүректің басты қасиеті үш сүю, иманиғұлғе дейін дамып үшталған береді. Абайда толық адамның мәні мен негізіне бет алған, үңіле түсken белгілі бір осындан жүйе бар. Сол жүйенің жетіле келіп жеткен биігі мен шыны – сүю, яғни иманиғұл. Өмірде адам-пенденің сүйетін қызық, қуаныштары өте көп болса да, Абай өзі түйіндеп жырлаған, қалыптап жасаған иманиғұл, үш сүю танымы арқылы оқырмандарын Алла

**Мақсат ЭЛППХАН,
М.Әуезов атындағы ОҚМУ
«Абайтану» ғылыми-зерттеу
орталығының жетекші ғылыми
қызыметкері, филология
ғылымдарының кандидаты**